Rapport Länsmuseet Gävleborg 2018:22

DUSCHEN I VIBYHYTTAN

Antikvarisk medverkan vid renovering av dusch

Vibyhyttan 1:4
Torsåkers socken
Hofors kommun
Gästrikland
2018

Ulrika Olsson

Slutrapport
Lst. Dnr. 7403-2017

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

DUSCHEN I VIBYHYTTAN

Antikvarisk medverkan vid renovering av dusch

Vibyhyttan 1:4
Torsåkers socken
Hofors kommun
Gästrikland
2018

Rapport 2018:22
Ulrika Olsson

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2018
Omslagsbild: Duschen i Vibyhyttan. Foto: Ulrika Olsson, 2018-06-29
Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.
Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.
ISSN 0281-3181
Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning 5

Antikvarisk slutbedömning 6

Lagskydd 6

Historik och beskrivning 6

Skadebild 7

Utförda åtgärder 9
- Stomme 9
- Panel och snickerier 10
- Tak 14
- Duschrör och sluss 15

Den officiella invigningen 2018-08-21 17

Tekniska och administrativa uppgifter 19

Källförteckning 19

Figur 1. Flygfoto över Vibyhyttan. Byggnaden som inrymmer duschen är inringad. Flygfoto från Eniro.

SAMMANFATTNING

Under sommaren 2018 har duschen i Vibyhyttan renoverats. Duschen är belägen vid hyttdammen, där hela området utgörs av en fornlämning, Torsåker 32:1. Här låg ursprungligen en hammarsmedja, vilken senare ersattes av en kvarn. I byggnaden som skyddar vattenhjulet, byggdes omkring år 1900 en dusch, vars vattenflöde regleras via en separat sluss vid dammen.

Länsmuseet besökte duschen första gången i april 2017. Initiativtagare till besöket var Per Wallsten, ägare av ett fritidshus beläget ett femtiotal meter från hyttdammen, och tillika representant för Vibyhyttans byalag. Med under besöket var även Dan Gavell, Gysinge Kulturbygg. Duschen var i mycket dåligt skick och Wallsten ville ha praktiska råd på kommande renovering av duschen. Museet sammanställde efter besöket ett protokoll, daterat 2017-05-10, dnr 383/310. Med detta underlag samt en arbets- och kostnadsbeskrivning från Gavell, formulerade Wallsten därefter ansökningar till såväl Gästriklandsfonden som Länsstyrelsen Gävleborg, vilka båda beviljades. Markägaren Sveaskog har därefter också bidragit till finansiering av projektet. Beslutet från Länsstyrelsen Gävleborg är daterat 2018-03-27, dnr 7403-2017.

Beställare: Per Wallsten/Vibyhyttans byalag

Antikvarisk medverkan: Länsmuseet Gävleborg, Ulrika Olsson

Renovering: Gysinge Kulturbygg, Dan Gavell och Jonas Marcus

Tre möten, inklusive slutbesiktningen, har hållits på plats, 2018-05-25, 2018-05-31 och 2018-06-29. Den officiella invigningen av duschen skedde 2018-08-21 under pompa och ståt. Invigningstalade gjorde Per Wallsten och den inbjudne VIP-gästen Per Bill, Landshövding i Gävleborgs län. Bill invigde duschen genom en svalkande översköljning, vilket sannolikt blev ett minne för livet både för honom och alla andra personer som var med!

Figur 2. Hyttdammen samt byggnaden som skyddar vattenhjulet och duschrummet. Det senare syns inte i denna bild, då det ligger på baksidan av byggnaden. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Renoveringen av duschen har gjorts i enlighet med såväl tidplan som beskrivning. Dock var skicket på duschdelen i sämre skick än befarat, vilket medförde att de flesta delar blev nödvändiga att byta ut. Kommunikationen kring detta har varit mycket god och hantverkarna har utfört arbetet med stor hantverksskicklighet.

Länsmuseet Gävleborg anser att arbetena är godkända ur antikvarisk aspekt.

LAGSKYDD

Området kring hyttdammen utgörs av fornlämning, Torsåker 32:1 och skyddas därigenom av Kulturmiljölagen, kap 2.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

När hyttan i Vibyhyttan anlades är okänt, men år 1542 betecknades Vibyhyttan som bergsmansby. Hyttan omnämns för första gången 1561 och i slutet av århundradet omtalas två hammarsmedjor i byn. Den övre låg vid platsen där duschen är belägen, och den nedre 700 meter nedströms. I Vibyhyttan bedrevs järnframställning i liten skala av två bergsmän till en början. Under årens lopp blev fler bergsmän från Vi och Vibyhyttan delägare, men järnproduktionen förblev småskalig under alla år. Driften här pågick endast några månader om året, från mars till juli. Resten av året ägnades åt att fylla lagren med det som behövdes för produktionen – malm, träkol och kalk. När så bruksdöden drog över Gästrikland under slutet av 1800-talet drabbades också Vibyhyttan. Fram till 1862 pågick framställning av tackjärn i byn och hammaren var i drift till 1886.

I Vibyhyttan finns än idag många lämningar som vittnar om den forna verksamheten på platsen. Efter nedläggningen av järnframställningen revs masugnens övre del, som troligen var en mulltimmerkonstruktion. På dess stenfot, som ligger i en sluttning mot ån, uppfördes en såg. Den drevs av vattenkraften. Sågen var i drift till 1900-talets första decennier då den revs. Masugnens gamla stenfot med dess pipa och utslagsbröst grävdes fram under 1930-talet av Per Wallstens farfar Per Efraim Wallsten. En öppen taköverbyggnad uppfördes på stenfoten, som skydd för pipan, och ett skyddande räcke sattes runt densamma. På platsen för dammens övergång till ån finns ett vattenhjul, som har förmedlat kraft till den verksamhet som funnits här. Vattenhjulet skyddas av en taköverbyggnad.

I byggnaden som skyddar vattenhjulet, byggdes under slutet av 1800-talet duschen. Idén kom från kaptenen i Ovansjö kompani, Sven Reinhold Örtengren (1824-1897), som bodde i Vibyhyttans kaptensgård. Att han lät bygga duschen vittnar om ett stort engagemang och en varm omsorg för både byn och bybornas bästa. Den utformning som duschen har idag tillkom efter en renovering i början av 1900-talet.

I hyttdammens nordöstra hörn är botten belagd med brädor med en skyddande ram. Detta hörn av dammen är möjlig att använda för bad. Djupet ligger här på omkring 1,20 meter. Invid dammluckorna, som regleras manuellt från en bro över dammen, finns en liten dammlucka som i öppet läge leder in vattnet i duschröret, vilket leder vidare in i duschrummet. Dammluckan till duschen är vanligtvis stängd och öppnas endast då duschen ska användas. Ursprungligen var duschröret i trä, men har under åren ersatts av ett järnrör, inbyggt i brädor.

Duschrummet nås via en separat dörr från husets gavel. Direkt innanför finns ett litet utrymme avsett för omklädning. Från detta leder en trappa ner till själva duschrummet vars golv täcks av brädor och där väggarna utgörs av skyddande plank. I duschrummets bortre kortvägg, kommer duschröret in.

I byn finns flera av de äldre bostadshusen bevarade. År 2000-2001 fick byalaget medel från länsstyrelsen och markägaren Assi-Domän (numer Sveaskog) för att renovera duschen. Arbeten skedde då framförallt på stommen och taket. Byalaget höll i projektet och länsmuseet var anlitade för den antikvariska medverkan. Då duschens läge är hårt utsatt nedanför hyttdammen var det år 2018 åter angeläget med renovering av densamma.

SKADEBILD

Duschen har ett mycket utsatt läge i forsen, med golv och väggar som under perioder ligger under vattenytan. När länsmuseet besökte platsen första gången i maj 2017 var duschen i stort sett obrukbar, på grund av skadorna. Duschröret hängde fritt i luften eftersom väggen mot dammen, där duschröret har letts in, i princip var borta. Duschröret var uttjänt. Rötskador eller materialbortfall fanns på stora delar av stommen, panel och golv i duschrummet. Rötskadat virke fanns också på andra delar i duschdelen och utrymmet för omklädning. Skador på grund av läckage i taket, noterades också. Alla dessa skador hade förvärrats vid uppstarten av renoveringen, 2018-05-25.

Figur 3. Duschrummet sett från dammen. Hela kortsidan är borta och det högra hörnet hänger fritt utan stabilitet från övrig byggnad. Duschröret har inget fäste i väggen. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-05-25.

Figur 4. Här syns duschröret som leder från dammen till duschrummet. Detta var uttjänt och hängde fritt i duschen på grund av att hela gavelväggen var borta. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-05-25.

Figur 5 och 6. Duschrummet sett från omklädningsrummet. Trappan och ledstången syns närmast i bild. Bilderna visar hur omfattande skadorna var på både stomme och panel innan renoveringen. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-05-25.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Stomme

Samtliga syllar i såväl omklädningsrum, som duschrum, har bytts ut till nya. Det samma gäller alla stolpar, förutom den i ytterväggen mellan omklädningsrummet och utrymmet mot kvarnhjulet. Hammarbandet mellan omklädningsrummet och duschen, vilken gick vidare in mot hjulrummet, har bytts till sin helhet. Detta gäller även hammarbandet mellan omklädningsrummet och hjulrummet. Alla dessa delar består av tätvuxen fur. Stolparnas och hammarbandens dimension är 135 × 135 mm.

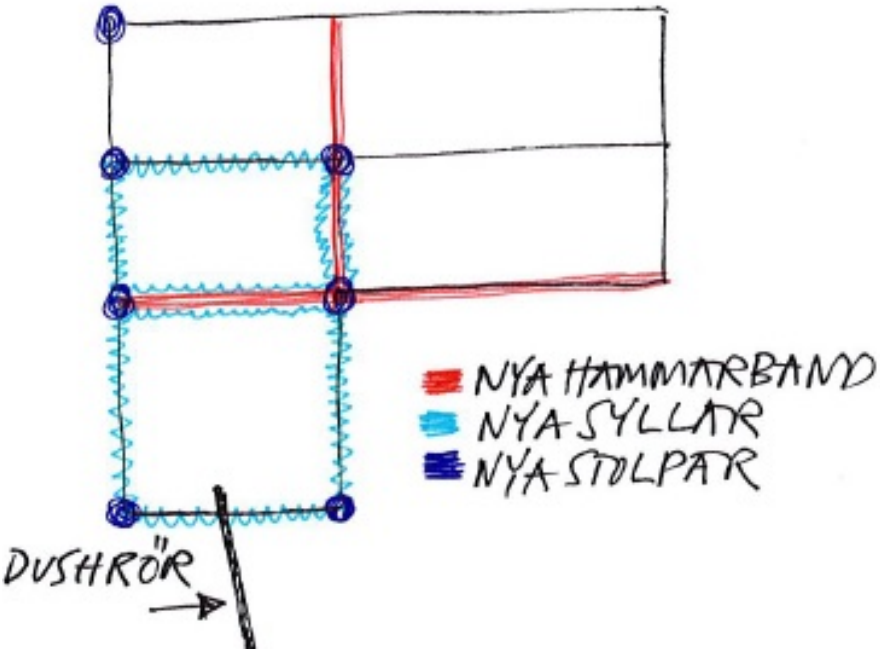

Figur 7. Skissen visar bytta syllar, stolpar och hammarband. Skiss: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-09-27.

Figur 8. Arbetet pågår med nya syllar och stolpar. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-05-31.

Figur 9. Arbete pågår med nya syllar och stolpar. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-05-31.

Panel och snickerier

All panel i de båda utrymmena är bytt till ny panel. Till detta har använts 1" ohyvlad gran. Nya trägolv har lagts i såväl omklädningsrum som dusch. Till detta har använts hyvlad fura i dimensionen 34 x 185 mm. Omklädningsrummet har försetts med en ny bänk. En ny trappa från omklädningsrummet och ner till duschen, har tillverkats av furu. Steg 34 mm, bakstycke 75 x 220 mm. Utvändigt har den nya panelen klätts med locklist av dimension 22 x 50 mm. Ny utvändig panel har strukits med Roslagsmahogny.

Fönsterbågen i duschdelen har renoverats och målats med linoljefärg i en grön kulör, likt tidigare utförande. Den gamla dörren har återanvänts.

Figur 10. Här syns panelen i duschen längst ner, det inkommande duschröret till höger och duschrummets väggar klädda med locklistpanel. Dammen ligger till höger utanför bild. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

Figur 11 och 12. Omklädningsrummet till vänster och duschrummet till höger. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

Figur 13. Trappan ner till duschen, samt duschrummets väggar och golv. Notera ursågning i panel för bakomliggande stenar. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

Figur 14. Efter slutbesiktningen monterades en handledare vid trappan ner till duschrummet. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-08-21.

Figur 15. Duschdelen sedd från nordöst. Dammen ligger till höger utanför bild. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

Figur 16. Den utskjutande delen rymmer duschrummet. I förgrunden syns vattenhjulet, som numer inte är i drift. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

Tak

Takets enkupiga takpannor plockades varsamt ner. Typen av äldre undertak på byggnaden varierade. Här fanns panel, faltak och spåntak. Dessa delar har nu ersatts med ett nytt faltak, i dimension 27 x 225-250 mm. Bärläkt har monterats direkt på falorna. Drygt hälften av takpannorna har återanvänts, resterande delar har kompletterats med äldre pannor i liknande utformning. På nocken ligger nocktegel. Vindskivor och vattbrädor har strukits med Roslagsmahogny.

Figur 17. Det enkupiga teglet är nerplockat och arbete pågår med att montera bärläkt direkt på faltaket. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-05-31.

Figur 18. Till höger ligger det påbörjade nya faltaket. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-05-31.

Figur 19. Arbetet med taket är avslutat. Vindskivor och vattbrädor är strukna med Roslagsmahogny. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

Duschrör och sluss

Ett nytt duschrör har tillverkats. Det är gjort likt tidigare utförande av brädor, med en plåtklädd botten. En ny dammlucka/sluss, som leder in vattnet till duschröret, har tillverkats. Denna löper i ett spår mellan två brädor. Längst ner där duschröret har sitt inlopp, är dammluckan/slussen förstärkt med gummiduk, för att sluta så tätt som möjligt mot duschrörets inlopp.

Figur 20. Duschrummet sett från dammbron. Det nya duschröret leder in från en separat dammlucka/sluss. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

Figur 21. Dammen med dammluckor. I ljust virke syns den smala dammluckan/slussen som lyfts upp då vattens ska släppas på i duschen. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

Figur 22 och 23. Närbild på den nya dammluckan/slussen som man drar upp för att släppa på vatten in i duschen. Brädan är förstärkt med en gummiduk nertill för att sluta så tätt som möjligt mot duschrörets inlopp. Till höger syns det inkommande duschröret i duschrummet. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-06-29.

DEN OFFICIELLA INVIGNINGEN 2018-08-21

Figur 24. Per Wallsten invigningstalar vid den officiella invigningen, 2018-08-21. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-08-21.

Figur 25. Landshövding Per Bill invigningstalar vid den officiella invigningen, 2018-08-21. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-08-21.

Figur 26 och 27. Landshövding Per Bill invigde duschen genom att duscha! Till vänster har Bill just öppnat dammluckan och vattnet forsar in i duschen. Till höger - en lätt avsvalkad Bill efter premiärduschen! Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-08-21.

Figur 28. Efter invigningen bjöd byalaget på fika. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-08-21.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 7403-2017
Beslutsdatum: 2018-03-27
Länsmuseet Gävleborgs dnr: 383/310
Antikvarisk medverkan: Länsmuseet Gävleborg, Ulrika Olsson
Fastighet: Vibyhyttan 1:4
Socken: Torsåker
Kommun: Hofors
Lagskydd: Kulturmiljölagen kapitel 2
Uppdragsgivare: Per Wallsten och Vibyhyttans byalag
Utförande firma: Gysinge Kulturbygg, Dan Gavell och Jonas Marcus

Besiktningsdatum:	2018-05-25
	2018-05-31
	2018-06-29
Officiell invigning:	2018-08-21

Dokumentationshandlingar förvaras i länsmuseets arkiv.

KÄLLFÖRTECKNING

Länsmuseet Gävleborg Antikvarisk medverkan vid renovering av duschhuset 2001, besiktningsprotokoll, dnr 377/310

Länsmuseet Gävleborg, rådgivningsprotokoll, 2017-05-10, dnr 383/310

Muntligen Per Wallsten under projektets gång

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE.·TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE